

CHARLOTTE VAN EMSTEDE

OPNIEUW OP ZOEK NAAR HET HOE EN WAAROM VAN MONUMENTENZORG

DE ERFGOED AKADEMIE OP
LOCATIE IN DE CABALERO
FABRIEK IN DEN HAAG.

FOTO: VERA CERUTTI

Wil de echte erfgoedfilosoof
nu opstaan?

Tedereen is erfgoedfilosoof!' was de kreet waarmee Fons Asselbergs de eerste Erfgoed Akademie opende. In zijn bezielende toespraak riep hij ons op om het niveau van ons vakgebied naar een hoger plan te tillen. De daaropvolgende maanden bogen wij ons over actuele thema's in de erfgoedzorg. De verschillende gastsprekers toonden elke keer weer hoeveel visie en inspanning nodig is om, te midden van alle verschillende belangen, het credo 'Behoud door ontwikkeling' ook daadwerkelijk te belijden. Onderwerpen als herbestemming, gebiedsontwikkeling en transformatie van wijken en het landschappelijk gebied zetten aan tot reflectie over de uiteenlopende invullingen van begrippen als authenticiteit, cultuurhistorie en erfgoed. Levendige discussies maakten duidelijk hoe verschillend er werd gedacht over ieders rol en verantwoordelijkheid binnen het krachtenveld van behoud en ontwikkeling van monumenten.

Binnen de Erfgoed Akademie zijn de eigen opvattingen gescherpt en is een beter begrip van de drijfveren van 'de ander' ontstaan. Al met al heeft het de benodigde handvatten opgeleverd om het cultuurhistorische argument meer inhoud en overtuiging te geven. Nu is de tijd aangebroken om de academische leerstof in praktijk te brengen. En dan vraag je jezelf al snel af wat je er aan hebt als iedereen erfgoedfilosoof is. Velen zullen beamen dat het teveel is gevraagd van de in de visie Modernisering van de Monumentenzorg (MoMo) zo op een voetstuk geplaatste burger om eerst het brede scala aan wijsgerige, theoretische en

*Welsprekendheid en
Wijsbegeerte in de*

Erfgoeddiscipline

sociale aspecten van monumentenzorg tot zich te nemen voordat hij mee mag denken over bescherming en instandhouding. 'Iedereen is erfgoedfilosoof?' en 'Wat is de meerwaarde van deze wijsgeer?' zijn vragen die een antwoord verdienen.

Alles is erfgoed, dus niets is erfgoed

Nadat Plasterk zijn visie op de modernisering van de monumentenzorg heeft uitgebracht, staat het beleidsveld wederom voor de taak om de inrichting van het monumentenbestel aan te laten sluiten op de wensen en verwachtingen vanuit de samenleving. Een exercitie die sinds de start van de geïnstitutionaliseerde Nederlandse monumentenzorg in 1875 al enkele malen is doorlopen. Iedere keer resulteerde het in een uitbreiding van het begrip 'monument' en een nadere uitwerking van de uitgangspunten van monumentenzorg.

Ook in de jaren negentientachtig was vanuit de samenleving een roep om verandering van de monumentenzorg te horen. Deze resulteerde in de opname van Monumentenzorg in de Vierde Nota Ruimtelijke Ordening, de start van het Monumenten Inventarisatie Project en de herziening van de Monumentenwet uit 1961.

Niet veel later voorspelde Auke van der Woud in het Bulletin KNOB van januari 1989 dat deze ontwikkelingen er voor zouden zorgen dat binnen twee decennia alles een monument zou zijn en de Monumentenwet zou zijn opgenomen in een Wet op de ruimtelijke ordening. Van der Wouds voorspelling lijkt te zijn uitgekomen. Na 10 jaar Belvedere is niet alles een monument geworden, maar heeft wél alles de potentie om cultureel erfgoed te zijn. Met de inzet van cultuurhistorie als kwaliteitscriterium voor de inrichting van Nederland is iedereen naarstig op zoek gegaan naar een mogelijke, ontwikkelbare cultuurhistorische component in zijn plannen. Hierdoor is gandeweg een verbreding van de termen 'cultureel erfgoed' en 'cultuurhistorie' opgetreden.

'Cultureel erfgoed' duidt niet meer alleen op cultuurgoederen die door vorige generaties zijn nagelaten en vanwege hun monumentale of museale waarde van algemeen belang kunnen worden geacht voor onze huidige cultuur. Het betreft inmiddels ook alle zaken die door vorige en huidige generaties zijn vervaardigd en van lokale, of zelfs individuele, waarde kunnen zijn. 'Cultuurhistorie' moet niet meer worden begrepen in de nauwe zin van 'de

geschiedenis van de Nederlandse cultuur'. Het heeft een meer etnografische lading gekregen waarin het ook verwijst naar gewoonten en gebruiken in de ruimste zin van het woord. Met deze verschuiving van exclusieve naar inclusieve begrippen is ook het bijzondere van erfgoed verdwenen. Als alles van cultuurhistorische waarde kan zijn, kan ook alles erfgoed zijn. Uiteindelijk is dan niets nog erfgoed.

Monument of erfgoed, waarde of kwaliteit?

Met de verbreding van de inhoud van de termen 'cultureel erfgoed' en 'cultuurhistorie' komt ook het begrip 'monument' in troebel vaarwater. Waar ligt de scheidslijn tussen gebouwd erfgoed en monument? Dit heb ik mijzelf op meerdere momenten gedurende de Akademie afgevraagd. Het valt mij op dat in gesprekken over wat een monument is voornamelijk in termen van 'waarde' wordt gesproken, terwijl de status van erfgoed veel meer met begrippen als 'kwaliteit' en 'betekenis' wordt onderbouwd. Iets als erfgoed ervaren en iets monument noemen, zijn dus twee verschillende dingen.

Ook bij lezing van de Visie Modernisering Monumentenzorg valt op dat het woord 'erfgoed' voornamelijk wordt gebruikt als het gaat om de immateriële waarde die gebouwen voor onze gemeenschap en voor de kwaliteit van leven van haar burgers hebben. De term 'monument' wordt gebruikt in de context van belanghouders, beleid en instrumentarium. De reikwijdte van het concept erfgoed is dus groter en de term wordt vooral gebruikt als het gaat over het waarom van monumentenzorg. De begrippen 'monument' en 'monumentenzorg' daarentegen worden gebruikt als het gaat over de praktische invulling van het beleid en verwijzen naar het hoe van monumentenzorg. Waren deze beide aspecten voorheen het werkveld van de specialist, nu krijgt de burger in de MoMo een stem op beide vlakken om 'een evenwicht tussen de wetenschappelijke kennis

en de belevingskennis' te bewerkstelligen. Tot nu toe bepaalden specialisten welke onderdelen van ons gebouwd erfgoed van algemeen belang waren en beschermd moesten worden. Als gevolg van decentralisatie van de rijks-overheid naar lagere overheden en de verre-gaande emancipatie en individualisering van de burger, zal de inbreng van de laatste in de gemoderniseerde monumentenzorg sturen wat wordt behouden.

In de MoMo verschijnt de burger in vele gedaanten. Het is de monddode juridisch eigenaar, de betrokken omwonende die een stichting opricht en zelf plannen maakt, de naar vermaak zoekende toerist. Kortom, het is een persoon die in het erfgoed op zoek is naar emotie en sensatie. De expert wordt wat eenzijdig gepresenteerd als de invloedrijke wetenschapper die de gemeenschap en haar burgers voorschrijft wat haar erfgoed is en wat er wel of niet mee mag gebeuren. Ratio en bezinning kenmerken hem. De geschetste tegenstelling is hard, maar volgens de MoMo de kern van het probleem van monumentenzorg als hinder-macht. De oplossingen die in de visie worden gegeven, zullen echter niet kunnen voorkomen dat alle belanghebbenden nog steeds, en misschien wel meer dan voorheen, voor de vraag zullen komen te staan of en hoe gebouwd erfgoed kan worden behouden. Wie is dan in staat om helderheid te scheppen in de voor vele burgers abstracte materie van het bepalen van de waarden en de ruimte voor interventie?

Op zoek naar nieuwe houvast

Erfgoed is van iets specifiek dat we moeten behouden voor ons nageslacht geworden tot iets algemeen dat we nu, voor de huidige gemeenschap, moeten ontwikkelen. Werd de discussie voorheen tussen monumentenzorgers onderling gevoerd, nu moet dat worden gedaan met een veelheid aan betrokken partijen en met de burger. Alle belanghebbenden spreken mee en om het cultuurhistorische

argument over te laten komen, moet de erfgoedzorg welsprekend zijn. Hij moet vlot, indrukwekkend, elegant en overtuigend spreken en het vermogen hebben om sterke, publieke emoties in een treffende en passende taal te vatten. Want ook al praat iedereen mee, uiteindelijk wordt het laatste oordeel overgelaten aan de specialist. Ook al zegt Plasterks visie dat dit juist moet worden beperkt, laat de praktijk een tegenbeweging zien. Universitaire onderzoeksinstituten worden gevraagd om in vastgelopen, complexe herontwikkelingstrajecten helderheid te scheppen. Cultuurhistorici worden steeds vaker als mediator ingezet om de verschillende belangen te benoemen en te verenigen. Als de gemeenschap op zoek is naar een eloquente woordvoerder, dan komt zij terecht bij... de expert.

In een tijd waarin alles erfgoed is, elke interventie een opgave voor monumentenzorg wordt en de vox populi meer zeggingskracht heeft gekregen, vragen de experts zich op hun beurt af hoe ver zij mogen gaan met een interventie als het om publiek eigendom gaat dat een belangrijke plaats in de gemeenschappelijke en particuliere herinnering inneemt. Restauratiefilosofie en -ethiek helpen wel bij technische en vakgerelateerde vraagstukken, maar niet als monumentenzorg een sociaal en moreel vraagstuk begint te worden. Op dat vlak blijken de ideeën van De Stuers, Ruskin en Riegl en de uitgangspunten van instituten als de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en Rijksgebouwendienst onvoldoende handvatten te bieden. In de academische monumentenzorg zie ik steeds vaker dat dan wordt gegrepen naar de Wijsbegeerte. De ethische beschouwingen van Aristoteles, Kant of Mill lijken langzamerhand een nieuwe lamp te worden die het pad van de erfgoedzorg verlicht en de problematiek rondom de sociale en morele aspecten van monumentenzorg oplost.

IMPRESSIES VAN DE PILOTCURSUS: DE MEESTERS IN DIALOOG MET DE LEERLINGEN EN PARTNERS VAN DE ERFGOED AKADEMIE. FOTO'S: NOUT STEENKAMP FOTOGRAFIE

Enkele voorbeelden

In 2004 schoof cultuurfilosoof Kees Vuyk aan bij de discussie rond de herontwikkeling van het landelijk netwerk van de 12 aan het spoor gelegen PTT expeditieknooppunten. Het was zijn taak om de impact van het benoemen tot erfgoed van deze jonge gebouwen van het zogenaamde 'Sternet' te verwoorden. Aanleiding voor de discussie was de inventarisatie van naoorlogse overheidsgebouwen door Atelier Rijksbouwmeester. Nog te jong om onder de hoede van monumentenzorg te vallen, konden deze gebouwen niet officieel worden beschermd. Toch beschouwde het NAI het Sternet als cultureel erfgoed.

In 2008 vond er aan de TU Delft onder leiding van hoogleraar Cultuurfilosofie en Techniek Christian Illies de workshop 'Ethics of Architecture & Urban Planning' plaats. Ook monumentenzorg, als één van de partijen betrokken bij interventie in de gebouwde omgeving, kreeg hierin een plaats.

Begin 2009 werd door Belvedere een studie gepubliceerd waarin het Belvedere beleid kritisch werd bekeken tegen het licht van Nietzsche's *Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben*.

Eind dit jaar zal het wetenschappelijke architectuurtijdschrift Oase op zoek gaan naar de raakvlakken tussen het ontwerpen en beleven van architectuur enerzijds en continentale filosofie anderzijds. Ook de Erfgoed Akademie wendde zich tot de filosofie. Naast inhoudelijke verdieping beoogt het ook vaardigheden gestoeld op wijsgerige technieken over te brengen.

De greep naar de wijsbegeerte kan twee dingen betekenen. Erfgoedzorg wordt nog specialistischer, trekt zich helemaal terug in zijn ivoren, inmiddels aan restauratie toezijnde toren en komt zo nog verder van het publiek af te staan. Of erfgoedzorg is een op zichzelf staande, volwassen wetenschap geworden die op zoek gaat naar zijn normatieve grenzen. Ik denk dat we in het licht van de visie Modernisering Monumentenzorg en de huidige trends in ons vakgebied moeten inzetten op de tweede optie. Ik duid die beweging aan met 'meta-monumentenzorg'.

Meta-monumentenzorg

Wat moet worden voorkomen is dat wijsgerige overtuigingen worden aangenomen als wetenschappelijke kennis en zo, zonder nadere beschouwing, hun weg vinden in het vak-

gebied erfgoedzorg. De filosofie gebruiken als toetssteen voor de erfgoedpraktijk is mijn inziens niet de juiste manier. Filosofie is namelijk niet een discipline die klipklare antwoorden geeft. Het is een wetenschapsgebied dat door onderzoek en onderbouwing helderheid probeert te scheppen in problematische vraagstukken en daarbij behorende opvattingen kan aanscherpen. Filosofie kan worden ingezet als een verhelderend middel binnen de immer complexere wordende erfgoedpraktijk.

Meta-monumentenzorg kan in mijn ogen binnen de erfgoedzorg dezelfde rol vervullen als meta-ethiek binnen de filosofie doet. Meta-ethiek richt zich op de betekenis van centrale morele begrippen zoals 'goed', 'slecht', 'recht', 'plicht' en 'verantwoordelijkheid'. Het stelt vragen over de herkomst van deze termen en onderzoekt de relatie tussen onze waarden en ons moreel handelen. Meta-monumentenzorg zou zich op vergelijkbare wijze kunnen richten op de centrale begrippen van de erfgoedzorg. Wat is de betekenis van 'authenticiteit' en waar komt het begrip vandaan? Wat is de relatie van dit concept tot ons handelen ten aanzien van erfgoed? Middels het bedrijven van meta-monumentenzorg zijn wij specialisten in staat om visies en ideeën te onderzoeken en te vertalen naar praktische handvatten en beleidsinstrumenten die direct kunnen worden ingezet. Zo voorkomen we dat er wederom theoretische richtlijnen ontstaan, die eerst te lang naar de letter worden gelezen, om er vervolgens achter te komen dat ze beter naar de geest hadden kunnen worden geïnterpreteerd.

Het omzetten van wijsgerige overtuigingen naar de erfgoeddicipline en -praktijk vraagt niet alleen om welsprekendheid, maar ook om een vertaalslag. Als ik bijvoorbeeld vraag: 'Vindt u dat cultuurhistorische waarden beter kunnen worden benaderd volgens David Humes criterium uit diens *Of the Standard of Taste* of volgens Kants model uit diens *Kritik der Urteilskraft*?', dan is de kans groot dat het verband tussen deze vraag en de opgaven binnen de erfgoedzorg u ontgaat! Maar als ik vraag of erfgoedwaarden slechts subjectief van aard zijn of dat zij ook enige mate van objectiviteit kunnen of zelfs zouden moeten hebben, dan begint u vast meer te dagen. Als ik het echter aan een leek zou willen uitleggen, dan moet ik inzichtelijk kunnen maken of een

gebouw alleen van waarde is voor een enkeling of voor meerdere personen.

Inzet van wetenschappelijke kennis is goed en blijft noodzakelijk, ook in de toekomst van onze discipline. Het mag echter niet resulteren in een beperkte, specialistische visie die de belangen van andere partijen buiten beschouwing laat en voor overige betrokkenen onbegrijpelijk is. Zoals we tijdens de Erfgoed Akademie al merkten, betekent dit niet dat de specialist maar overboord moet worden gegooid. Deze zal zich moeten ontwikkelen tot een welsprekende woordvoerder. Ook voor de academische erfgoedzorg geldt niet anders. Beiden zullen zich dan ook moeten blijven inspannen om hun kennis te vertalen naar een verhaal voor de praktijk. Daar is geen methode of richtlijn voor. Het betreft een attitude en inzet. Men moet zeker zijn van zijn eigen kennis, deze uit blijven breiden en strategisch in kunnen zetten doordat men op de hoogte blijft van wat er in het veld speelt. Zoals we allen gedurende de Erfgoed Akademie hebben ervaren, kan dit desnoods met behulp van de Wijsbegeerte. Het zij als communicatietechniek of als middel om de problematiek en opvattingen scherper te krijgen. Zo kan worden voorkomen dat de wetenschappelijke erfgoedzorg zich beperkt tot een beschouwende discipline die zich buiten de maatschappij plaatst.

Dit is een erfgoedfilosoof!

Na mijn zoektocht naar het onderscheid tussen monumenten en erfgoed, kom ik uiteindelijk op hetzelfde punt uit als Plasterk in zijn visie: erfgoed is inderdaad publiek eigendom en daarom van en voor de burger. Maar ook dóór de burger? Ik leg het initiatief liever bij onszelf, en pleit ervoor dat wij zelf onze verantwoordelijkheid nemen om de burger op een eloquente en ethische wijze ter dienst te staan in zijn strijd om het behoud van zijn erfgoed. Alleen dan zijn we daadwerkelijk erfgoedfilosofen, meta-monumentenzorgers, die niet slechts denken over het erfgoed, maar dit ook kunnen inzetten als bruikbaar middel om niet alleen het vak voor onszelf, maar ook de praktijk voor de burger en andere betrokkenen naar een hoger plan te tillen. ■